

Benda Kálmán

CSÖBÖRCSÖK

Egy tatárországi magyar falu története a 16.–18. században

Az alábbiakban a Kárpát-medencéből kirajzolt legkeletibb magyar település adatait igyekszem egyberakni. Ezek az adatok szűkszavúak és töredékesek, nem is mindig pontosak, egyszer-egyszer megsűrűsödnek, máskor évtizedekre kimaradnak, teljes képpé nem állnak össze, történelmi folyamat ábrázolására nem elegendők. Összeszedésük talán mégsem volt egészen hiába. Képet alkothatunk belőlük, hogyan alakult egy olyan kisebb közösség sorsa, mely a népi-nemzeti együttesből kiszakadt.¹

Csőbörcsök² Bessarábia déli részének, a Budzsáknak a keleti határán, a Dnyeszter alsó folyásánál, a folyó jobb partján terül el, Akkermantól, régi magyar nevén Neszterfejérvártól északra mintegy 40 km-re. Bessarábia 1367-ben a nem sokkal korábban megalakult moldvai vajdaság fennhatósága alá került. A 16. század elején Budzsákot elfoglalták a krími tatárok, s a század derekától, a tatár kán behódolásától az oszmán birodalom része. A moldvai vajdák névleges uralma azonban továbbra is fennmaradt. 1812-ben az orosz-török háborút lezáró bukaresti béke Oroszországhoz csatolta Bessarábiát.

A terület lakossága a 16. században vegyesen orosz és román, illetve minél délebre megyünk, annál erősebben tatár. A korábbi itttelepedt besenyő és kun töredékek addigra már felszívódtak. Vallásukat tekintve a tatárok mohamedánok, a többiek görögkeletiek. A római katolicizmust néhány a nagyvárosokban élő dalmata és genovai olasz kereskedőcsalád mellett az idetelepült magyarok jelentették.³

¹ Ez a tanulmány egy nagyobb munkálat része, amelyben rajtam kívül Jászay Gabriella, Kenéz Győző és Tóth István György vesznek részt. Római kutatásaimban Fejér József, a Jezsuita Rend Központi Levéltárának levéltárosa, Lukács László, a Jezsuita Rend Történelmi Intézetének munkatársa és Pásztor Lajos, a Vatikáni Levéltár ny. igazgatóhelyettese voltak segítségemre. Az idézeteket Jászay Gabriella fordításában közlöm. Az iratok és a tanulmány gépelését Hegyi Gáborné és Ujhelyi Tamásné végezte. A római kutatásokkal kapcsolatos filmezés és xeroxozás költségeit az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem fizette. Valamennyiőjüknek ezúton is köszönetet mondok.

Tanulmányomban a szokásos levéltári rövidítéseken kívül az alábbiakat használom:

APF = Archivio della Sacra Congregazione de Propaganda Fide (Róma)

ARSI = Archivio Generale della Compagnia di Gesù (Róma)

ASV = Archivio Segreto Vaticano (Róma)

² Románul: Ciburciu, illetve ma Ciubârciu; oroszul: Kubierzi (Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság).

³ A tatár uralomra ld. *Alan Fisher: The Crimean Tatars*. Stanford (California) 1978. 37. s. köv. Az itt telepedett dalmatákra és genovaiakra: *G. I. Bratianu: Recherches sur Vicina et Cetatea Alba*. Bucarest, 1935. valamint uő: *Recherches sur le commerce genois dans la Mer Noire au XIIIe*

A korabeli följegyzések általában nem etnikum vagy nyelv, hanem vallás szerint különböztetik meg az itt lakókat, katolikusokról, szakadárokról, azaz görögkeletiekről, illetve mohamedánokról beszélnek. Főleg a misszionáriusi jelentések azonban az anyanyelvi, illetve népi hovatartozást is többnyire megemlítik, ez teszi lehetővé a katolikusok és magyarok azonosítását.

A tatárországi katolikus, azaz magyar településeket elsőnek az olasz Bernardino Quirini argyesi püspök említi 1599. évi jelentésében.⁴ Ezt írja:

Tudomására jutott, hogy a vászlói⁵ magyar katolikusok papja, bizonyos Benedek, aki Erdélyből jött, s állítólag nincs is felszentelve, a templomban lutheránus módra nyilvános gyónást tartott, s a misénél és a keresztelésnél nem az előírt szöveget mondja. Ezért maga elé idézte, s a lábán megvasaltatva az egyik szobába zárta. Miután pedig az ügyet kivizsgálta, és bűnös voltárol meggyőződött, Szucsavába akarta szállíttatni. Ő azonban az elszállítást megelőző éjszaka kitört a faházból „és a vassal a lábán egy tatárországi városba menekült, ahogy ezt sikerült meg tudnom. Ott szolgál e város latinjai közt papként”. Reméli, hogy vikáriusa segítségével sikerül a vajdánál kimódolni kiszolgáltatását, amikor is szigorú büntetésben fogja részesíteni.⁶

Legközelebb Andreas Boguslavich (Boguslavić) Moldvában működő ferences misszionárius említi 1623-ban a budzsáki katolikusokat. Sorra véve a moldvai katolikus gyülekezeteket, jelentése végén az általa csak hallomásból ismert Pruton túli részéről is szót ejt.

„A Fekete-tenger vidékén nagy földek terülnek el és számos város található, ezekben azonban kevés katolikus él, így Akkermanban és Babadagon,⁷ köztük néhány raguzai kereskedő. A lakosság többi része tatárokból és szakadárokból áll, akik nagyon gyűlölik a mi katolikusainkat, igaz, nem kevésbé a mohamedánokat is.”⁸

1624. május 24-én Giovanni Battista Bandini bíboros a római Hitterjesztés Szent Kongregációja előtt a katolikus egyház moldvai helyzetéről tartott beszámolójában, felsorolva a gyülekezeteket, Csöbörcsököt már név szerint megemlíti.

siècle. Paris, 1929. Az oszmán uralomra: *Hammer-Purgestall: Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft*. Wien, 1856.

⁴Argyes, román nevén Argeș, Havasalföldén. Az obszerváns ferences szerzetes Quirini 1591-ben nevezte ki XVI. Gergely pápa argyesi püspökké, de csak 1597-ben érkezett Moldvába; időközben Argyest a tatárok teljesen elpusztították, ezért püspöki székhelyét a moldvai Bákóba (román nevén: Bacau) tette át. 1604 végén a Bákóra támadó tatárok ölték meg. (Életrajza: *Chiril Kralsveschi: Bernardino Quirini episcop de Argeș*. Revista Catolica [Bukarest] 1915. 518–532.)

⁵Moldvában. (Román neve: Vaslui)

⁶Relatione di fra Bernardino Quirinj osservante di Sto Francesco, vescovo Argense nelle provincie di Moldavia et Valachia, intorno le cose del suo vescovato fatta alla Santità di Nostro Signore l'anno 1599. Biblioteca Ambrosiana (Milano) Ms. H 80 INF. (Egykorú másolat). Nagyon hibás kiadása: Documente privitoare la istoria Românilor. Culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Vol. III./1. București, 1887, No.102, 545–551.; román fordítása *Maria Holban* (redactor responsabil): Călători străini despre Țările Române. T. IV. București, 1972. 33–44. – A szövegben használt „lati-nok” jelenthet olaszokat, de jelenthet katolikust is.

⁷Babadag: a Duna-deltától délre, Dobrudzsában (Románia).

⁸Relatione della Moldavia di fra Andrea Boguslavich minorum conventuale. 1623.: APF SOCG Vol. 219, Fol. 212–215. Nyomtatásban kiadta: *G. Calinescu*: Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi Romani. (Diplomatarium Italicum. Vol. II. Roma, 1930. 327–328). Román fordítása:

„Cebercek a Dnyeszter folyó partján, nem messze Nester Feieruar-tól, a tatárok adó-fizetője.”⁹

Ettől kezdve mind sűrűbben találkozunk a missziói jelentésekben Csöbörccsök nevével. 1633-ban Niccolo Barsi de Lucca olasz utazó bejárva Besszarábiát és Tatár-országot, ezt írta:

„Miután szerencsésen átkeltünk a Dnyeszter egyik ágán is, Ciberci nevű falu felé indultunk. Ez – jóllehet Moldva országban van – a kán fennhatósága alá tartozik hét másik faluval együtt, amelyek egymás mellett fekszenek a Dnyeszter partján. Köztük a legnagyobb Ciberciu. Itt töltöttük az éjszakát. Sok moldvai [értsd: román] lakik benne, de rajtuk kívül 30 házban magyar katolikusok élnek, nemrégén épült szép templomuk van – ahogy mindezt a Domonkos-rendi Fra Giacinto de Ossimo atya, a tartomány generális vikáriusa nekem elmondotta.”¹⁰

Az 1630-as évek végén már a római Hitterjesztés Szent Kongregációjának kimutatásába is felvették a falut.

„Ciuberciu: Szűz Máriáról elnevezett temploma két évvel ezelőtt épült, a török végek tisztelendő páter vikáriusának gondoskodásából és szorgalmazására. Fából van, művészileg faragva. [A katolikus lakosok száma:] 20 ház.”¹¹

A húsz, esetleg 30 ház nagyjából 100–150 léleknek felel meg, ami már életképes gyülekezet. A templomnak persze felszerelése még nincs. Ezt Petrus Deodatus szófiai püspök¹² közli 1641 végén írt jelentésében, amikor a moldvai Huszban¹³ egy misszionáriust rajtakap, hogy az egyik moldvai templomból „miseruhát és templomi felszeréseket” vett magához, állítólag azért, hogy Csöbörccsökre vigye.

„Ez a Cebercu-nak nevezett falu Tatárországban, Moldva szomszédságában van, néhány magyar nemzetiségű keresztény [aquanti christiani della nazione hungara] és lengyel rabszolgák laknak benne.”¹⁴

Holban: Călători, i.m. V. 5–7. – (Azoknál a nyomtatásban megjelent iratoknál, ahol a levéltári jelzet a kiadás óta megváltozott, közlöm a ma érvényes jelzetet is.)

⁹ APF SOCG Vol. 219, Fol. 179+181.

¹⁰ Nuova e vera relazione del viaggio fatto da Niccolo Barsi da Lucca nell'anno 1632. Sino all 1639... Nyomtatásban kiadta C. C. Giurescu: *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (Mélanges de l'école roumaine en France, I. 1925. 89.)* Román fordítása: *Holban*: Călători i.m. V. 89.

¹¹ APF SOCG Vol. 139, Fol. 357.

¹² Igazi neve Bogdan Bakšić volt s a minorista ferences szerzetesek rendjébe tartozott. 1644-ig nemcsak Havasalfölde, hanem Moldva katolikus egyházai is a szófiai püspökség legfőbb felügyelete alá tartoztak. 1644. február 6-ával Moldva átkerült az akkor létesített marcianopolisi érsekség területéhez. (Acta Bulgariae ecclesiastica. Collegit et digessit P. Fr. Eusebius Fermendžiu. Zagrabiae, 1887. Monumentae spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. 18. LXVIII. sz., 148.)

¹³ A település nevét gyakran írták Husztnak is (románul: Husi), a Prut jobb partján épült.

¹⁴ APF Visite e Collegi, Vol. 21, Fol. 3–33. Nyomtatásba kiadta: Gh. Vinulescu: *Pietra Diodato e la sua relazione sulla Moldavia, 1641.* (Diplomatarium Italicum. Vol. IV. Roma, 1940. 110.) Román fordítása: *Holban*: Călători, i.m. V. 232.

Míg Niccolo Barsi 1632-ben 7 faluról beszélt, s közülük csak Csöböracsökben említett katolikusokat, a lengyel jezsuita rendtartomány 1652. évi jelentése 20 katolikus faluról tud.

„Cubierzi mezőváros Moldva határán belül van, de már a tatár kánhoz tartozik mintegy 20 faluval, amelyben nagyobb részét magyar katolikusok [catholici ungar] élnek. Templomuk fából épült, papjuk nincs, pedig nagyon szeretnének.”¹⁵

Lengyel jezsuiták moldvai tevékenységéről ebben az időben nem tudunk,¹⁶ a jelentés hallomásból szerzett túlzó adatainak így nem adhatunk hitelt. Ahogy kételkedéssel kell fogadnunk az 1656-ban erre járt török világotazó Evlia Cselebi följegyzéseit is, aki egyrészt tódít, másrészt viszont a katolikusokról nem tud.

„A Dnyeszter partján nyugat felé [?] menve egy virágzó tatár falut találunk, a neve Cioplige, tatárok és románok [vlachok] lakják. 500 nádfödélű házból áll, templom és 70 üzlet van benne. A benderi vártartományhoz tartozik, és a tengerparti aga kormányzása alatt van. Hetente egyszer nagy vásárt tartanak itt, és mivel a Dnyeszter partján terül el, szőlők és kertek övezik.”¹⁷

Hogy azonban Csöböracsök ekkor már nem egyedüli magyar település a Budzsákban, arra van más tanúnk is. A csíksomlyói ferences kolostor a 17. században is szoros kapcsolatot tartott a moldvai katolikus magyarokkal, értesüléseik így szavahihetők. Damokos Kázmér, a kolostor főnöke írta 1657-ben.

„Moldva és Tatárország határán van egy magyar mezőváros, a neve Czoborczog, körülötte hat vagy hét katolikus falu található, valamennyinek lakói magyarul beszélnek. Ide is nagyon hasznos és szükséges volna misszionáriusokat küldeni. Mintegy hat éve már, hogy nincs papjuk, nem is remélhetnek. Most bizonyos Szépvízi András van köztük, aki Erdélybe való, valamelyes iskolát is járt, ő keresztel és temet.”¹⁸

Az 1660-as években Felix Monuid domonkosrendi szerzetes a Hitterjesztés Szent Kongregációja megbízásából bejárta Tatárországot. VIII. Sándor pápához írt jelentésében ezt írta:

„Tiburcziu falu: temploma és harangja van, oltára közepén a Szent Szűz látható, jobbán Szent Domonkos, balján sienai Szent Katalin. Több mint 40 ház keresztény [értsd: katolikus], lengyelek, románok és főleg magyarok. Szabadok és foglyok, akik saját anyanyelvükön kívül törökül is beszélnek.”¹⁹

¹⁵ ARSI Polonia Vol. 53, Fol. 40–42. Egykorú másolata: APF SOCG Vol. 269, Fol. 297+300. Nyomtatásban kiadta egy vatikáni példányról: *Ion C. Filitti*: Din arhivele vaticanului. I. București, 1914. 100–103, továbbá *Francisc Pall*: Le controversi tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia. (Diplomatarium Italicum. Vol. IV. Roma 1940. VII. sz. 105–108), de Filittire utalva, az általunk közölt részt kihagyta.

¹⁶ Ellentétben az osztrák jezsuita rendtartománnyal, amely a kolozsmonostori jezsuita misszió két emberét már az 1640-es évek elején Moldvába küldte, köztük Beke Pált, akinek néhány kitűnő jelentése maradt ránk.

¹⁷ Román nyelvű fordítása: *Holban*: Călători VI. 414. A 70 Evlia Cselebinél csak annyit jelent, hogy sok.

¹⁸ Damokos Kázmér jelentése a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, 1657. december: APF Vienna Vol. 6, 214–217. Damokosra ld. *György József*: A ferencesrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj–Kolozsvár 1930, főleg 91. s. köv., nem mindig megbízható adatokkal.

¹⁹ APF Vienna Vol. 19, 166–173.

Egy évtizeddel később, 1670-ben Giovanni Battista del Monte ferencrendi misszionárius már 50 családot jelent,²⁰ Vito Pilutio pedig pontos lélekszámot is ad, mondván, hogy Csöbörcsökön 325 katolikus él.²¹ 1671-ben viszont már azt jelenti, hogy „Cibuciu-on lehet hogy 90 katolikus család is él,”²² ami már 400-on felüli lélekszám volna.

Bármennyire hozzávetőlegesek is ezek a számok, azt tanúsítják, hogy éppen azokban az években, amikor Moldvában (és Erdélyben is) a török-tatár harcok következtében a legnagyobb volt a pusztulás, Csöbörcsök – mint a tatár kán területe – viszonylagos nyugalomban élt és fejlődött. Ez azonban nem tarthatott sokáig. Francesco Antonio Ceccangeli, aki – ellentétben a legtöbb korábbi misszionáriussal – nemcsak járt Csöbörcsökön, hanem ott több hónapot töltött, 1696-ban – már Erdélyből – ezt jelentette:

„Ciborchiu-ban az emberek borzasztó nyomorban élnek; a portyázó kozákok háromszor kirabolták és felgyújtották a falut, csak az maradt életben, aki el tudott futni az alatt a rövid idő alatt, míg az ellenség átkelt a folyón. Most 184-en élnek ott a mieink [értsd: a katolikusok] közül, a többség tatárokból és románokból [Moldovani] kerül ki. Megtaláltam a templomuk nyomait, és azonnal a tatárországi kajmekám elé járultam, hogy engedélyt szerezsek újjáépítésére, amit hosszas könyörgés és megalázkodás után meg is kaptam, miután három farkasbőrt és mindenféle apróságokat ajándékoztam neki, úgy, ahogy ez ebben az országban szokás. A néppel a templomot [fából] tüstént újjáépíttettem, s azután minden nap ötször miséztem, mindaddig, míg az épületet elég biztonságosnak véltem. 66 személyt megkereszteltem, kicsiket és nagyokat, meggyóntattam sok 40 éven felüli férfit és asszonyt, akik korábban sohasem gyóntak. Összeadtam 19 párt, már mindnek kisebb vagy nagyobb gyerekei voltak, 12 hitehagyottat visszavezettem korábbi katolikus vallásába. Mindnyájan már csak névleg voltak katolikusok, a nagy szabadoság miatt, meg azért, mert 27 éve nem járt köztük pap. Bizony csak nagy nehézséggel tudtam őket rávenni, hogy megbánják tévelygésüket, de Isten segítségével mindnyájukat engedelmességre bírtam, jó szóval, végül pedig nyilvános feddésel; a lehetőségekhez képest mindnyájukat oktattam, és mindnyájukat megvigasztaltam, sokukat megrikatva. Az egy napi járóföldre lévő Causeni-ben²³ csak két [katolikus] család él, 11 személy; Alba Guliában [értsd: Neszterfejevárt] állandó jellel 10 személy, a többi csak esetlegesen található ott, lévén ez a törököknek egyik nagy kereskedő városa; ehhez a városhoz közel eső egyik faluban egy család él, öt személyből áll. Mindez összesen 210 személy. Rajtuk kívül van még sok [keresztény] rabszolga, de hogy mennyi, nem tudom megmondani.”²⁴

Ceccangeli 1695 végétől 1696 április elejéig tartózkodott Csöbörcsökön (augusztusban azután újra visszatért), s mint lelkiismeretes ember a keresztelesekről, házasságkötésekről név szerinti kimutatást vezetett, sőt Csöbörcsök katolikus lakosait – házról házra járva – családonként összeírta.²⁵ Ez a lista 206 személyt tüntet fel név szerint,

²⁰ APF SC. Moldavia Vol. 1., Fol. 221-222.

²¹ Moldvabánya (román neve: Baia), 1668. december 14.: APF SC. Moldavia Vol. 1, Fol. 89–90. Egyszersmind azt is közli, hogy a templomnak nincs felszerelése, papja sincs. Ugyanezt jelenti 1670. május 28-án is: Uo: Fol. 146 + 149.

²² 1671. augusztus 26.: APF SOCG Vol. 433. Fol. 262–263.

²³ *Nicolae Iorga* (Studii istorice asupra Chiliei și Cetatea Albe. București, 1900. 187.) említi Csöbörcsök és Örhely közt egy Causani nevű falut.

²⁴ Brassó, 1696. április 26.: APF SC Moldavia Vol. 3, Fol. 67-68.

²⁵ A három összeírás (Stato dell' anime catholice, che si ritrovano in Ciburchiu; Nota della copulati nelle terre di Ciburchiu és Nota della battezzati in Ciburchiu): APF SOCG Vol. 527. Fol. 128–130. (Sajtó alatt a Magyar Nyelv c. folyóiratban.)

22-vel többet, mint amennyit a levélben mond. De a többi szám sem pontos: a kimutató szerint nem 19, hanem 20 párt adott össze, ráadásul közülük 12-t hiába keresünk a csöbörccsöki összeírásban. Ha feltesszük, hogy ezek mind a szomszédos falvakból valók voltak, akkor (a házasságkötésnél feltüntetett gyerekeket is számítva) 45 személyt kapunk. Így a Ceccangeli által jelzett összesen 210 személy helyett 251 a helyes. Mind ezt csak annak jelzésére, hogy még a név szerinti összeírások sem teljesen megbízhatók.

Nem sokra megyünk a nevekkel sém. Ceccangeli a magyar neveket hangzás után, olasz helyesírással jegyezte le, s így valódi alakjukat vajmi nehéz megállapítani. Sok a keresztnévből képzett vezetéknev (di Giorgio, di Nicola, di Elias, di Michele, d'Adamo, di Filippo, di Fabbiano, di Ghergela, di Giacomo stb.), nagyon valószínű, hogy ezeket, ahol tudta a megfelelőjüket, egyszerűen olaszra fordította. Néhol a nevet föltehetően jól rögzítette (így az ugyancsak gyakori Antor, Palco [Palkó] vagy János családneveket), de hogy mit takar a Bottucceni, a Balaizza vagy a Cieschiese, csak találgathatjuk.

Ceccangeli összeírása alapján családészociológiai összeállítást nem tudunk készíteni, de néhány jelenséget szóvá tehetünk. A legszembetűnőbb, hogy mind a 45 összeírt család kis családnak látszik (szülők és gyerekek), csupán egy esetben fordul elő, hogy a férjhezment lány szüleivel és testvéreivel maradt. Vajon azt következtethetjük ebből, hogy a nagycsalád-rendszer nem dívott Csöbörccsön? Ceccangeli 33 teljes családot írt össze, ezekben a gyermekek száma 103, ami 3,1 átlagnak felel meg. Feltűnő viszont, hogy sok (majdnem 25%) az özvegy, és hiányoznak az öregek. Lehetséges, hogy ezt az említett kozák-dúlás rovására kell imunk?

Ceccangeli után tíz évig nem hallunk Csöbörccsökről. 1706 márciusában II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek a tatár kánhoz utazó követei, Bay Miklós és Pápai Gáspár haladtak Csöbörccsön át. Naplójukban erről így emlékeztek meg:

„Die 20 Martii Szombaton. Indulván Janek Palankarul,²⁶ háltunk az Neszter-parton, Csebercsik nevű magyar faluban. Ezen Csebercsik nevű falut többekkel együtt még László király telepítette volt meg, több falukkal együtt. Akkerman avagy Neszter-Fejérvár körül Bessarabiában sive Bucsakban. Már ez több faluk mind elpusztultak, ez az egy maradt meg, ennek is hasonfele már oláh falu. Ezek még ez mai napig magyar nyelven beszélnek, az tatár kán jobbágy-faluja, kán kislájához tartozó. Ezek még vadnak gazdaemberek harmincan, gyermekkel, cselédei sokan vadnak, jó magabíró emberek. Panaszkodtak, hogy már egynéhány esztendőül fogva páterek nincsen, katolikusok lévén máskint. Házasodnak, szaporodnak, multiplicálódnak magok között pap nélkül, sőt négy-öt esztendő gyermekek vagyon az oly pap nélkül házasult és férjhezmenteknek keresztleetlen, sokan pedig gyermekeik közül keresztleetlen meg is holtanak. Minekünk nagy lelkek fájdalmával panaszkodtak papjok iránt való fogyatkozásokról; bárcsak – úgymond – három, négy esztendőben jönne pap közikben, aki gyermekeiket megkeresztelné, esketné és gyónhatnának nekic. Olyan durusok pedig az magok vallásában, hogy noha oláh pap²⁷ lakik falujokban, mégis későbbek keresztleetlen gyermekeiket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni. Minekünk lelkünkre kötötték, hogy kegyelmes urunknak ő nagyságának [Rákóczinak] jelentsük meg s kérjük ő nagyságát, hogy küldjön nekic egy pátert, készek ők magok tehetség szerint fizetni és az pátert eltartani; de oly pátert kellene, aki magyarul tudna, mert ők oláh és magyar nyelven kívül mást nem tudnak. Annuatim pedig ad egy-egy gazdaember egy-egy tallért, egy-egy véka lisztet, egy-egy véka kölest, egy-egy szekér fát, egy-egy tyúkot; azonkívül esketés, halotttemetés és keresztlestül külön fizetés, etc.”²⁸

²⁶ Ma Palánka, Csöbörccsöktől északra, ugyancsak a Dnyeszter partján.

²⁷ Értsd: görögkeleti pap.

²⁸ OL G. 15, I. 1. Fasc. C. 41. Nyomtatásban kiadta: *Thaly Kálmán*: Századok 1873. 613–614.

A követek, megtérve a Krím félszigetről, 1706. június 6-án Érsekújvárott tettek jelentést Rákóczinak, aki a csöböröcsökiek kérésében azonnal intézkedett. Lippay István papot küldte közéjük. Lippay – akinek személyéről közelebbit nem tudunk²⁹ – 1706. augusztus 6-án már Csöböröcsökről jelentkezett.

„Serenissime ac Celsissime Princeps! Salutem servitiorumque meorum debitam promptitudinem. Másodszor is küszönnvén alázatosan kegyelmességednek az anya-szent-egyházhoz és hozzám mutatott kegyelmes gratiájáért, elírkezővén az elszándékozott helyre, úgymint Csöböröcsökre, melly grátiáért mind utaimban, mind ott való létemben Istent imádni el nem múlatom, míg élek. Jóllehet hogy Kegyelmes Uram informáltatt az idevaló embereknek státusokról, de sokkal különben vagon, mint az információ légyen, úgy hogy mikoron hozzájuk érkeztem, még csak hozzám sem akartanak jünni; hanem egy asszony, kinek gyermeke halállal tusakodván, hogy kereszteljem meg, melly két esztendő's vala; el nem múlatván, még csak szállást sem mutattak [volna], hogyha egy ember nem gyütt volna Jászvásárrul velem, mellynek leánya ott vagon; mert azoknak minden természetek tatár s oláh. Azután hívtam őket, akarnak-e tartani vagy nem? Sem nem gyüttének, sem izentének. Ha nem, Kegyelmes Uram, ad impossibilia nemo obligatur; még maradhatok, lelkesen tanítani el nem múlatok, – csak azt bánom, ha nem maradhatnék kegyetlenségek miatt. A sok jó könyveimtül elválok, mindazonáltal, ha csak kúdulással is, nem tekintvén embertelenségeket, még egy hallgatóm léssen ott maradok, Istenben s jó promotorimban bízván.

Ezek után Fölséges Istentül kegyelmes malasztját méltatlan imádságim által kívánni el nem múlatom. Mint kegyelmes Uramnak, Felségednek alázatos, igaz jóakaró káplánja holtig maradok.

Datum in Csöböröcsök ad Niester, die 6. Augusti anno 1706.

Lippay István mpr³⁰

1709-ben Rákóczi a poltavai veszített csata után a Benderbe (ma Benderi, Akkermantól északra a Dnyeszter partján) menekült XII. Károly svéd királyhoz küldte kancelláriai direktorát, Ráday Pált. 1709. december 6-án Ráday ezt írta naplójába:

„Jött hozzám azon pap ember, kit ennekelötte négy esztendővel a felséges fejedelem Tatárországba küldött, ott egy Csobortsa nevű faluba lakos magyaroknak kívánságára, beszélvén sok kérdeződések között eredetét azon magyarok ottlétinek, hogy tudniillik minekutána László király Várnánál megverettetett a török által, és azután csakhamar Magyar-Neszter-Fejérvár is, kit törökül Akkermannak hínak és a Neszter partján a tenger mellett van építve, részekre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból, most jobbágysága alatt lévén magának a tatár kánnak, aki őket [egy] aga által, több Butsákba lévő jószágival együtt kormánytatja.”³¹

²⁹ Lejebb idézett levelében magáról csak annyit árul el, hogy tud törökül. *Timon Sámuel* úgy tudta, hogy nagyszombati volt: *Imago novae Hungarie . . . Viennae 1762. c. könyve 75. lapján* ezt írta: „Ad posteros Cumanorum [értsd: a csöböröcsökiek közé] anno 1706 in Bessarabiam missus fuit Tirnavia sacerdos.”

³⁰ A levél eredetijét nem találtam meg. Nyomtatásban kiadta: *Thaly Kálmán: Századok 1873. 614–616.*

³¹ Eredetije nem ismert, 19. század eleji másolata Jankovich Miklós gyűjteményéből: *Országos Széchényi Könyvtár Ms. Quart. Hung. 51. Fol. 5–11.* Nyomtatásban többször kiadták, utoljára: Rákóczi: *Tár. Szerk. Thaly Kálmán. I. Pest 1866. 416.* – Lippay István további sorsát nem ismerjük. *Fra Remualdo Cardi, a moldvai misszió prefektusa 1732. május 20-án* azt jelentette Jászvásárról (román nevén: Jassy), hogy „Lippay István atya hét vagy nyolc hónap után kénytelen volt [Csöböröcsökről] Moldvába jönni; hét évig vagy még tovább élt Huszon, ott is halt meg” (APF SOCG Vol. 675, Fol. 63–64.) Az, hogy Lippay csak hét-nyolc hónapot töltött Csöböröcsökön, láttuk, nem igaz. A többit nem tudjuk ellenőrizni.

Az idézet két naplóföljegyzés azonban fölvet egy kérdést, ami eddig nem került szóba: honnan és mikor kerültek a magyarok Csöböröcsökre? Bay, Pápai és Lippay egyaránt a nép közt élő visszaemlékezést tolmácsolták, miszerint László király telepítette őket Akkermanba, s amikor a török a várost elfoglalta, akkor költöztek mai helyükre. Ráday úgy értelmezte, hogy a Lászlón I. Ulászlót kell értenünk, s a telepítést (vagy inkább idemenekülést) az 1444. évi vámai csatával hozta kapcsolatba.

Nagyjából ugyanebben az időben, 1707. március 14-én, egy az erdélyi katolikus státus nevében a Jezsuita Rend generálisához írt levél is foglalkozott a besszarábiai magyarokkal.

„Főtisztelendő Atyaságod színe elé járulunk, hogy lelki támogatást kérjünk Európa legvégső határán élő népünk számára. Még évszázadokkal ezelőtt Magyarország dicsőségesen uralkodó királyai néhány ezer főnyi magyar őrséget raktak Besszarábiába, melyet most Kis-Tatárország-nak, közönségesen pedig Bucsáknak neveznek, hogy az ottani nemzetek közötti rendre vigyázzanak. Idő múltán azonban, ahogy az emberi dolgok változnak, a magyar uralom meggingott, s a török hatalom megerősödött, a törökök császára és a tatárok kánja legyőzte [a magyar királyt], s ők [a Bucsákban élő magyarok] kénytelenek voltak török uralom alá hajolni, de megmaradtak Fekete-tenger menti mezővárosaikban és szállásaikon, és megőrizték katolikus vallásukat. Jóllehet már régebben is, levélben és követek révén megkeresték a magyar papságot és bennünket, hogy küldjünk hozzájuk papokat, akik a kiéhezett népek az isteni ige kenyerét nyújtják, mivel azonban a két császár közt háború dúlt, kérésüknek nem tudtunk eleget tenni. Most azonban a könyörülő Isten segítségével a háború elült, s az itteni népekhez visszatért a rég óhajtott béke, miáltal innen, a mi területünkről szabadabb és biztonságosabb út nyílt arra. Ezért buzgó könyörgéssel arra kérjük Főtisztelendő Atyaságodat, méltóztassék írni az osztrák rendtartomány páter provinciálisának, hogy küldjön kipróbált erényű férfiakat ezeknek a kiéhezett lelkeknek megerősítésére . . .”^{3 2}

Az osztrák Franz Joseph Sulzer Havasalföldét, Moldvát és Besszarábiát ismertető három kötetes művében (1782) Martinotti jászvásári olasz misszionáriustól kapott értesülésére hivatkozva ezt írja:

„Cetatea Albában vagy másként Akkermanban, Alsó-Tatárországban – úgy mondják – ma is látható egy katolikus templom, amelyet Magyarország királya, László építtetett.”^{3 3}

Mindez a néphagyományból került a köztudatba és az irodalomba. Elképzelhetetlen, hogy ne volna valami valóságmagva.

A 15. század derekán Magyarország török elleni védelmi övezete messze az ország határán kívül húzódott, s kelet felé, a tatárokkal szemben emelt előretolt bástyák egész a Dnyeszterig terjedtek.^{3 4} Ennek a keleti védelmi övnek a kiépítése már Zsigmond uralkodásának a végén megindult, főleg azonban Hunyadi János volt az, aki kormányzó-

^{3 2} *Nicolaus Nilles S. J.*: Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. II. Oeniponte, 1885. 1023.

^{3 3} *Franz Joseph Sulzer*: Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens . . . III. Wien, 1782. 559. Nem pontos magyar fordítása: *Molnár János*: Magyar Könyv-Ház. III. szakasz. Pozsony, 1783. 422. – *P. Gegő Elek*: A moldvai magyar telepesekről. Budán, 1838. 88. és *Mikecs László*: A csángók. Bp. [1941] 91. a „László királyt” Szent Lászlóra vonatkoztatja.

^{3 4} A Dnyeszter mentén nemcsak Neszterfejevár (Akkerman), hanem tőle északra Orhei, melynek nevét a magyar Várhelyből származtatják. (*Mikecs*), i. m. 91–92.

sága idején, majd azt követőleg, az 1450-es években, különös gondot fordított erre a területre.³⁵ 1450. július 5-én a havasalföldi vajda hűségesküjébe bevétette, hogy Kilia várórségének csak ő, Hunyadi adhat parancsot.³⁶ Tudjuk, hogy 1453-ban, mint országos főkapitány sorozatosan fegyvereket küldetett Kilia várába s föltehetően máshová is. Kiliába Brassó városának kellett – országos adója terhére – a fegyvereket előteremtenie, és a vajda udvarába, Tergovistére eljuttatnia, aki azután továbbította. Persze titokban, nehogy a török haragját magára vonja.³⁷ 1454. április 30-án Hunyadi Nagyszombatból utasítja Brassó város tanácsát, hogy Sztojka havasalföldi vajdán át 2000 nyílveszőt, 15 íjat, 200 „ideg”-et és két mázsa vasat küldjön „a mi városunk, Kilia és Braila védelmére.”³⁸

Ennek az előretolt védelmi vonalnak a határőr lakossága elég jelentős lehetett, legalábbis erre utal, hogy a milkói katolikus püspöknek Tatroson (román neve: Trotus) 1518. február 18-án kelt levele említi a kiliai és a neszterfejérvári esperességeket.³⁹

Mindezek után valóban lehetséges, hogy az V. László (és nem I. Ulászló) király idejében Akkermanba telepített magyar határőrök leszármazottai költöztek Csöböröcsökre, 1511-ben, a város és az egész vidék tatár kézre kerülése után, amikor katonai feladataik megszűntek, sőt a várakba tatár, majd török őrség került.⁴⁰ A falu, Csöböröcsök, azonban már korábban is fennállhatott, legalábbis a neve erre mutat. Csöböröcsök – ahogy a Magyarországon, Fejér megyében található változata: Töböröcsök is – török eredetű szó, minden valószínűség szerint kun vagy besenyő; embert jelent, de személynévként is viselték.⁴¹ Csöböröcsök alapítói tehát besenyők vagy kunok lehettek. Azt persze, hogy a magyarok betelepülésekor volt-e még belőlük, nem tudjuk.⁴²

³⁵ *N. Iorga: Studii, i. m. 84. s köv., 101. s köv.: Pach Zsigmond Pál: A levante-kereskedelem erdélyi útvonala I. Lajos és Zsigmond korában. Századok 1975. 17–19.; Fr. Pall: Intervenția lui Jancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447–1448. Studii Revista de Istorie 16. (1963) 1049–1072; Uő: Byzance à la veille de sa chute et Jancu de Hunedoara (Hunyadi). Byzantinoslavica (Prague) 30. (1969) 119–126.*

³⁶ Az eskü szövege: *N. Iorga: Studii, i. m. 103.*

³⁷ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. V. Bearbeitet von Gustav Gündisch. Bukarest, 1975. Nr. 2838, 390–391. (Erre és a következő adataira Pach Zsigmond Pál akadémikus hívta fel a figyelmet, amit ezúton is megköszönök.) Ld. még Pach Zsigmond Pál: A levante-kereskedelem erdélyi útvonala a 15–16. század fordulóján. Századok 1978. 1011.*

³⁸ *Urkundenbuch, i. m. Nr. 2910. 446. Ld. még Fr. Pall: Stapinirea lui Jancu de Hunedoara asupra Chilei. Studii Revista de Istorie 18. (1965) 619–638.*

³⁹ *Jerney János keleti utazása a 'magyarok' őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845. I. Pest 1851. 50.; ld. még Makkai László: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen, 1936.*

⁴⁰ *N. Iorga (Studii, i. m. 187.) közöl egy 1526-ból való adatot, mely arra enged következtetni, hogy Akkerman egykori őrségéből egyesek Csöböröcsökre költöztek.*

⁴¹ *Vámbéry Ármin: A magyarok eredete. Bp. 1882. 126. (Ezt az adatot Balázs Lászlónak köszönöm). Vámbéry magyarázatát átvette Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1978. 52.: Töböröcsök – Csöböröcsök nevével – tudomásom szerint – először a belzi palatinus 1551. augusztus 24-i jelentésében találkoztunk. Ebben elmondja, hogy a török megszállta Neszterfejérvárt és Kiliát, valamint egy sor név szerint említett települést, köztünk van Czyburca is. (Iorga: Studii, i. m. 330.)*

⁴² *Tomka–Szászky János 1748-ban írta: A tatárok bizonyos számú régi magyarokat vagy inkább besenyőket magukba olvasztottak. (Johannes Tomka–Szászky: Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam... Posenii, 1777. 664.)*

A 16–17. században azonban Csöböröcsök újabb magyar betelepülőkkel gyarapodott Moldvának a Pruton inneni részéből. Tudjuk, hogy az 1430–40-es években Erdélyből és a délvidékről, majd az 1460-as években az ország nyugati széléről, Pozsony környékéről a huszita vallásuk miatt üldözöttek közül számosan költöztek (részben menekültek) Moldvába. A Prut mentén, Jászvásártól délre népes falvakat alapítottak, melyek központja a nevével is árukkodó Husz (román nevén: Husi) és a Prágai Jeromosról elnevezett, napjainkra eltűnt Jeromosfalva volt.⁴³ 1571-ben a tatrosi plébános, a szegedi Thabuk Mihály azt jelentette, hogy Huszon, Románvásáron (román neve: Tfrgul Roman) és a környező falvakban a huszita eretnekségben tévelygő magyarok közül kétezret visszatértített a katolikus egyházba,⁴⁴ Bartalomeo Brutti, a moldvai vajda olasz titkára pedig 1591-ben azt közölte a pápai államtitkárral, hogy a jezsuita misszió tevékenysége húszezer protestáns és huszita eretneket visszahódított a katolikus egyháznak.⁴⁵

Úgy tűnik azonban, hogy a visszatértettek katolicizmusa sokáig csak névleges volt. A már korábban említett Petrus Diodatus szófiai püspök 1642-ben Huszon megdöbbenve jegyezte fel, hogy vannak, akik két szín alatt („sub utraque specie”) áldoznak a templomban.⁴⁶ 1646-ban pedig a Moldvát bejáró Marcus Bandinus marcianopolisi érsek jegyzte föl hogy: Huszon magyarul miséznek, magyarul mondják a vecsernyét, a bérmálás szentségét nem ismerik, s a hozzájuk menő szerzeteseket elzavarják, még meg is késelik.⁴⁷ Bandinus jegyezte fel azt is, hogy egy részük tatár földre költözött..

„A Prut folyó partján két évvel ezelőtt falu volt, melyben 12 háznyi magyar katolikus lakott, akik a nyomasztó adók miatt széledtek szét, egy részük a tatárországi Csöböröcsökbe, más részük Husz városába költözött; a lakosaitól elhagyott falu pusztán maradt.”⁴⁸

A huszita-magyarok Besszarábiába vándorlásáról mások is szóltak. Timon Sámuel, 1735-ben megjelent könyvében Apór Péter egy kérdésére válaszolva írta:

„A szebeni évkönyvek följegyzése szerint 1420-ban Erdélyből sok huszita vándorolt Moldvába, nemcsak szászok, hanem magyarok is. Az előbbieket Kotnárt, az utóbbiak Forrófalvát, Völcsököt, Bákót alapították, . . . azonkívül Tatárország bucsaki részében Seberchek falut.”⁴⁹

⁴³ Arra, hogy 1461-ben Moldvában már jelentős számú huszita élt, ld. Johannes de Turrecremata bíboros följegyzését: *Summa doctrinae Husitarum per Hungariam, Moldaviam et Sirmium diffusorum* . . . (Acta Bosnae . . . Collegit et digessit P. Eusebius Fernendžin[!] Zagrabiae 1892. No. MXLII, 245.) A huszita kivándorlás jó áttekintését adja Mikecs, i. m. 97. s köv.

⁴⁴ Monumenta vetera Poloniae et Lithuaniae . . . illustrantia. Collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. Roma, 1861. No. DCCCIX, 762. – Magyar fordítása: Domokos Pál: Péter: „. . . édes hazámnak akartam szolgálni . . .” Bp. 1979. 57–58.

⁴⁵ 1591. január 18.: ASV SS Polonia Vol. 31, Fol. 328 + 335.

⁴⁶ Ld. 14. jegyz.; Vinulescu, i. m. 108. és Holban: Călători, i. m. V. 229.

⁴⁷ Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierilor lui Bandinus dela 1646. Urmantu de textul însoțit de acte și documente de V. A. Urechia. (Analele Acad. Rom. Serie II. T. XVI. 1893–94. Mem. Sect. Ist. 196. s köv.) – Magyar fordítása: Domokos Pál Péter: Adalékok Moldva történetéhez. Cluj–Kolozsvár, 1940. XIII. s köv.

⁴⁸ Codex Bandinus, i. m. 198. – Domokos Pál Péter magyar fordítását idéztem: i. m. XV.

⁴⁹ Samuel Timon: Additamentum ad Imagines antiquae et novae Hungariae. Cassoviae, 1735. II. levél – Megállapítását átvette Franciscus Benkő: Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis . . . explanatio. II. Viennae 1781. 12–13.

Vecsei Pap István 1741-ben írt (1757-ben kiadott) könyvében ezt olvashatjuk:

Bessarabia: A Duna, Dnyeszter és Fekete-tenger közti rész, másként: bucsáki Tatárország. Lakói közt sok a keresztény: géták, oláhok, lengyelek. „Számkivetett magyarok is laknak itten, nevezetesen azok a husziták, kik ezelőtt 300 egynéhány esztendőkkel vallásukért országokból kiűzettek, mint mondják, ide vették be magokat.”⁵⁰

Az 1767-ben Csöböröcsökön járt Zöld Péter csíkelneki plébános, miután előjáróban elmondotta a Prut menti huszita telepek keletkezését, ezt írja:

„A husziták másik, talán nagyobb részének nem engedélyezték, hogy Moldvában letelepedjenek, ezért kénytelenek voltak a Krími Tatárország határáig vándorolni, ahol letelepedve egy mezővárost építettek, melynek neve Csöböröcsök; továbbá ennek három oldala felől három falut, Szent-Pétert, Szent-Jánost, és Szent-Antalt. Hogy vajon ezek a nevüket a husziták megterése előtt vagy után kapták-e, arra semmilyen nyom nincsen, de arra, hogy valamennyien visszatértek a katolikus egyház kebelébe, én magam vagyok a tanú.”⁵¹

Az, hogy a moldvai vajda a huszitáknak csak egy részét engedte volna az országába betelepülni, teljesen valószínűtlen. A Magyarországból érkezőket, magyarokat és szászokat mindegyik vajda örömmel fogadta, kiváltságokkal látta el, hiszen fejlettebb gazdasági módszereket hoztak, iparosok és kereskedők voltak.⁵² Hitelesebbnek látszik Bandinus közlése, hogy a már korábban Moldvába települt husziták egy része a nagy adók miatt költözött Bessarabiába. Ez a vándorlás azonban már a 16. században megindulhatott, s nyilván voltak olyanok is, akik visszaköltöztek. Ezt bizonyítja, hogy Bandinus érsek (illetve kísérfője, a magyar Beke Pál jezsuita) összeírásában Huszon a 124 családból négyet találunk, melynek vezetékneve Csöböröcsöki, illetve Szöböröcsöki.⁵³ A kapcsolat, illetve visszavándorlás később is kimutatható.⁵⁴

Összefoglalva az elmondottakat: Csöböröcsök első magyar lakói minden valószínűség szerint az 1450-es években, V. László király idején, Hunyadi János által Neszterfejérvárra telepített magyar határőr családok voltak. A későbbiekben, a 15-16. században folyamatosan gyarapodtak a Prut mentéről érkező magyarokkal, s valószínű, hogy a 17. század elején már ők alkották a lakosság nagyobb részét. A Csöböröcsököt környező falvakat föltehetően teljesen ők népesítették be.

Hogy huszita vallásukat, vagy annak egyes elemeit meddig őrizték, mikor lettek katolikussá, nem tudjuk. Az átváltás nyilván nem máról holnapra történt, s ha a kato-

⁵⁰ *Vetsei P. István: Magyar geográfiája. Nagykároly, 1757. 293–294.*

⁵¹ *Ungarisches Magazin . . . III. Pressburg, 1783. 105. – Latinul közli: Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva–Oláhban, 1868. Marosvásárhely, 1870. 61. – Nicolae Iorga is Nagy István moldvai vajda idejére, tehát 1457 és 1504 közé teszi a budzsaki husziták beköltözését. (Iorga: Studii i. m. 187.)*

⁵² *Stanislaw Warszewicki jezsuita szerzetes 1588. október 24-én azt jelentette, hogy Moldvában 25 mezőváros van, ezek lakói magyarok és németek. (ARSI Fondo Ges. 650/B No 585/2.)*

⁵³ *Codex Bandinus, i. m. 273–276. Erre már Mikecs László is felfigyelt. (I. m. 100.)*

⁵⁴ *P. Gegő, i. m. (33. jegyz.) 45, 83.; Lükő Gábor: A moldvai csángók. Bp. 1936. 180. 456. jegyz.*

likus missziójárásnak jobban az útjába eső Huszon még 1646-ban is éltek huszita maradványok, feltételezhetjük, hogy Csöbörccsön is maradhettek nyomai. ✠ jelenések azonban kezdettől fogva csak katolikusokról tudnak.

Pap, szerzetes-misszionárius ritkán, szinte csak nemzedékenként egyszer vetődött el hozzájuk, akkor is nemegyszer a szerzetesi társadalom perifériáján élő, néha kalandor személyek. Ha más nem volt, licenciátusok, deákok, félbemaradt egzisztenciák látták el az egyházi szolgálatot, temettek és kereszteltek.

Hiába szentelték a templomot – ahogy láttunk – Szűz Mária tiszteletére, hiába helyezték bele szentek képeit, a magára maradt népi vallásosság nem a római katolicizmus felé tájékozódott. Érdeemes meghallgatnunk Paulo Bonnici da Malta ferences szerzetes jelentését, aki 1632-ben jutott el hozzájuk.

Elhagyva Husz városát „átkeltünk a Pruton, és hat napon át mentünk a tatár pusztán, míg elértünk a Dnyeszterhez, Ceberciuba; itt 12 falu van; Ceberciuban mintegy 300 család található, ezek régebben katolikusok voltak, ahogy ezt nekem mondták, most azonban szakadár és lutheránus módon élnek, mert nem kaphattak saját vallásukon levő papokat, akik tanítsák és a jó útra térítsék őket”.^{5 5}

Nem sokkal később egy rendfőnöki engedéllyel szerzetessé lett domonkosrendi laikus testvér került hozzájuk, bizonyos János páter, akiről saját püspöke így nyilatkozott: „a tatárországi barbárok papja.”^{5 6}

1641-ben Giacinto d'Ossimo olasz misszionárius, akit részegeskedéssel és lopással vádoltak, akart közéjük „Cebercuba visszatérni, hogy ott a messzi nép közt szabadosabban élhessen”. El is indult, de útközben rablók támadták meg, megsebesült, mire visszavért Huszra.^{5 7} 1643-ban Bellinus (Bellino?) Pál nevű mezőkeresztesi magyart találjuk Csöbörccsön. Bellinus, akit verekedésért 1626-ban kicsaptak a gráci jezsuita egyetemről, miután sehol sem fogadták be, Moldvába ment, azzal az elhatározással, hogy misszionáriussá lesz. A Hitterjesztés Szent Kongregációja azonban elutasította kérését. Egy ideig Jászvásáron tevékenykedett, amikor azonban nyilvánosan összeszólalkozott a vajda titkárával, el kellett hagynia a várost. Így került Csöbörccsökre, „a tatár végekre”. De nem sokáig maradt itt: néhány hónap múlva, már Lengyelországban találjuk.^{5 8}

1644 júliusában Beke Pál jezsuita járt Budzsákban, azzal a megbízással, hogy tájékozdjék egy jezsuita misszió lehetőségeiről. Amit Csöbörccsön látott, mélyen megrendítette. Ahogy a rend generálisának jelentette:

^{5 5} APF SOCG Vol. 219, Fol. 252–257. Nyomatásban kiadta: *Calinescu*, i. m. (8. jegyz.) 534–535.; Román fordítása: *Holban*: Călători, i. m. V. 22.

^{5 6} Joannes Battista Zamoyski bákói püspök jelentése a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, Grodno, 1637. augusztus 12.: APF SOCG Vol. 137, Fol. 242–243.

^{5 7} Petrus Diodatus szófiai püspök, Moldva apostoli vikáriusának jelentése a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, 1641. vége: APF Visite e Collegi, Vol. 21, Fol. 3–33.

^{5 8} Bellinus eltávolítása a gráci egyetemről: *Johann Andritsch*: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz, 1965. 55. (Ezt az adatot Tóth István Györgynek köszönöm.) Moldvai működésére, Csöbörccsökre, Jászvásárra: Pietro Carlo Garavini de Faenza ferences szerzetes, a moldvai misszió viceprefektusának jelentése, Jászvásár, 1643, augusztus 12.: APF SOCG Vol. 61, Fol. 137.; 1643. november 10.: uo. Vol. 127, Fol. 221–236.; 1644. április 9.: uo. Fol. 241–242.

„Aki Tatárországba megy, legjobb, ha Czöbörczökön át veszi útját, ez már a tatár király uralma alatt van. Lakóinak nagy része magyar, egy deák szolgál köztük, az is magyar és jó katolikus, aki hivatalával járó kötelességből gyakran jár Tatárország távolabbi részeiben is. Néhány napot töltöttem köztük; Szent Ignác ünnepén [február 1.] az egybesereglett nép, akárcsak a lelkek a purgatóriumban, sírva ismételtgették: könyörüljetek rajtunk, könyörüljetek rajtunk, legalább ti, keresztény testvérek, és küldjetek hozzánk papot, hogy legyen mi megváltónk.”⁵⁹

Bekét annyira megindította a csöbörcsökiek elhagyatottsága, hogy el akart menni közéjük, a rend generálisa azonban nem engedélyezte, mondván, hogy messze van, a tatárországi helyzet bizonytalan, a misszió nincs ahol lábát megvesse.⁶⁰

Legközelebb 1664-ben hallunk újra Csöbörcsökről. Vito Pilutio ferences szerzetes, a moldvai misszió prefektusa hosszú jelentésben panaszodik a papnélküliségről, a misszionáriusok nyomoráról és meglazult erkölceiről.

„A legtöbb gyülekezetben jó ha évente kétszer vagy háromszor tartanak misét. Különösen Ciuberciuchon, a tartomány legszélén, Tatárországban, ahol több mint 40 éve nincs állandó pap, bár 40 katolikus család él itt, csak egy kántor, aki lutheránus. Ő keresztel és esket, ő látja el a többi funkciót is. Az oltárnál a megszentelt kehelyből az asszonyoknak, a lányoknak és másoknak is pálinkát oszt.”⁶¹

Nemsokkal Vito Pilutio idézett jelentése előtt Antonio Rossi da Mondaino ferences, a moldovai misszionáriusok egyik legrokonszenvesebb alakja, aki valóban az életét áldozta rá, hogy ezeknek a mindenkitől elhagyott embereknek vigaszt és hitet adjon, s akit a galaci nép szentként tisztelt, az alábbiakról tájékoztatta a Hitterjesztés Szent Kongregációját.

„Tudomásomra jutott, hogy innen 6-8 napi járásra, a tatárok földjén van egy falu vagy egy város, Ciberci nevű, ahol vagy 30 háznyi katolikus él, és nincs papjuk, pedig nagyon szeretnének. Két vagy három éve kértek a jezsuita atyáktól, azok küldtek is valakit hozzájuk, de nem tudott ottmaradni, mert van ott egy rossz ember, akinek a Dascaro nevet adták, ami annyit jelent tudós ember, és ez végez minden funkciót a templom körül, a keresztelést és a többit. Nyilvánosan iszik a kehelyből, és ezer méltatlan dolgot cselekszik, azt mondják, Luther szek-tájához tartozik. Ez az elvetemült ember halállal fenyegeti, ha valami pap oda akar költözni, így nem tudott senki megmaradni. Arra gondoltam, hogy kereskedőnek öltözve elmegyek oda, e célból csináltatok magamnak egy színes ruhát a vidék divatja szerint. Ami apróságot találok, azt magammal viszem, és ha lezajlik a húsvét, nekiindulok ennek az útnak. A holmimat itt hagyom Galacban, és 20 vagy 25 napig maradok távol, ennél rövidebb idő alatt nem tudom elvégezni, tekintettel a távolságra. Mindent megfigyelek, és őszintén beszámolok mindenről.”⁶²

⁵⁹ 1644. július: ARSI Austria Vol. 20, Fol. 384–387. Beke Pál írhatta a Bandinus-féle jelentés Csöbörcsökről szóló sorait is, hiszen maga Bandinus érsek nem jutott el a Dnyeszterig. Eszerint: a katolikusok száma a gyermekekkel együtt 200, magyarok és románok. Templomuk durván összeácsolt fatemplom. A harangot csak a magyarok használhatják, a románok nem. Magyarul, románul, törökül és tatárl beszélnek, Törökországban és Tatárországban egyaránt szabadon mozognak, azon a jogcímen, hogy csöbörcsökiek és a tatár kán birtokába tartoznak. (*Bandinus*, i. m. ld. 47. jegyz. 330.)

⁶⁰ Mucius Vitelleschi jezsuita rendfőnök levele Bekének, 1648. augusztus 15.: ARSI Austria Vol. 6, Fol. 5. – Beke 1650-ben újra javasolta a tatárországi misszió megvalósítását, de a rendfőnök ekkor is elutasította: uo. Vol. 20, Fol. 361–371.

⁶¹ Moldvában, 1664, július 3.: APF Vienna Vol. 8, Fol. 136–139.

⁶² 1664. április 2., Galac: APF Vienna Vol. 8, Fol. 184–185.

Antonio di Rossi páter azonban végül sem jutott el Csöböröcsökre. Megszerezte a moldvai misszió prefektusának jóváhagyását, útlevelet is kapott tőle, a bákói püspök azonban leintette.

„A püspök bizalmas embere írt nekem, és levelében szó szerint ezt írta: Megtudtam, hogy atyaságod Cibarciba akar menni. Intelek, ne tedd, mert ott a jezsuiták akarnak missziót létesíteni, és ha te előbb mész, bajba kerülsz. – A másik ok, amiért nem mentem, hogy nincs útvelem a szultántól, elfoghatnak és rabszolgává tehetnek. Az is közrejátszott, hogy több mint egy hónapig kellene távol maradnom, és vannak itt öreg emberek meg asszonyok, akiket nem akarok magukra hagyni, nehogy úgy haljanak meg, mint az állatok.”^{6 3}

Ugyanebben az időben egy ferences szerzetes mégis megkísérelt eljutni Csöböröcsökre (nevét nem tudjuk), de útközben tatárok támadták meg, az életét is alig tudta megmenteni, célját sohasem érte el.^{6 4} Antonio Rossi végül mégis elment Csöböröcsökre. Miután Galacba felettesétől helyettesítést kapott, 1668. december 7-én megindult, hogy még a karácsonyi ünnepek előtt odaérjen.

„Sok fáradság és viszontagság után, kemény hidegben karácsony napján értünk Cibercihé-be. Útközben 20 török támadott meg, elfogtak, csak furfanggal sikerült megmenekülnöm. Cibercihé-ben sok bajom volt egy hitehagyott emberrel, aki arra uszította a népet, hogy ne bicsülje a papokat, és ne fogadjon nekik szót. Őt megbüntettem, a népet pedig nagy nehézségekkel és fáradsággal visszavezettem az igaz útra és engedelmességre. Nem volt hol laknom, a nép segítségével összetákoltam egy házat; a templomban nem volt felszerelés, ezt is szereztem, hogy misézhessek. Másfélévi ottlétem alatt, mivel járandóságomat nem kaptam meg, mindentől kifogytam, kénytelen voltam húsvét után eljönni, azzal az ígérettel, hogy ha valami segítséget tudok szerezni, visszatérek.”^{6 5}

Ezután megint évekig nincs pap Csöböröcsökön. 1671. október 28-án Pietro Parčević marcianopolisi érsek, Moldva adminisztrátora megbízta Gianbattista del Monte ferences misszionáriust, hogy lássa el Husz, Barlat és Csöböröcsök plébánosi teendőit, ez azonban lehetetlennek bizonyult. Del Monte atya sohasem jutott el Csöböröcsökre.^{6 6} 1768-ban Giovanni Battista Berkuce, a misszió főnöke írta a Szent Kongregáció titkárnak, Cerrininek:

„A Dryeszter-parti Csöböröcsök városa régebben a tatároké volt, most török birtok. A lakosság fele, mintegy 200 lélek katolikus. Templomukban semmi felszerelés nincsen, évek óta papot sem láttak. A gyakori tatár betörések miatt különben is veszélyes az ott-tartózkodás,

^{6 3} 1665. február 28, Galac: uo. Fol. 188–190. – Vito Pilutio ugyanerről szóló tudósítása, 1664. október 18., Moldvabánya: MTA Könyvtára Ms. Veress Endre csángó gyűjtése, Fol. 1217–1218.

^{6 4} Vito Piluto jelentése, 1665. szeptember 1., Moldvabánya. APF Vienna Vol. 8, Fol. 192–193. Vito Pilutio egy másik jelentését 1671. augusztus 26-ról kiadta *Pall* i. m. (ld. 15. jegyz.) 259. Ebben a csöböröcsöki katolikusok számát 90 családban adja meg.

^{6 5} 1670. augusztus 24., Galac: APF SC Moldavia Vol. 1, Fol. 173–174.

^{6 6} Parčević jelentése, 1671. október 28., Bákó: APF SC Moldva Vol. 436, Fol. 395–396.

sokszor kértek már papot, de nem akadt rá vállalkozó. Néhányan Csöbörccsökről négy napot is jöttek, hogy nálam [Jászvásáron] gyónjanak. Meg akartam őket látogatni, de lebeszéltek, a veszélyek miatt.”^{6 7}

Bucsákban a világ egyre háborúsabb, egyre elvadultabb. 1682-ben Fra Antonio Angelini ferences szerzetes ezt jelenti:

„Csöbörccsök, a tatár végeken, 40 katolikus ház, fatemplom, de minden felszerelés nélkül, a papnak magának kell rendelkeznie minden szükséges holmival. A tatárok a faluban és a környéken telelnek, a mieink [értsd: katolikusok] nem tarthatnak lovat, a portyázók állandó követelése miatt. A gyakori támadások miatt a papnak, ha úton van, vándornak kell öltöznie. Az elszegényedett falutól támogatást nem kap, a vidék műveletlen és pusztá, bor nincs, az emberek kölest esznek és a gabonakalász szálkáját. Nagybőjtre elment hozzájuk egy miszcionárius, hogy gyóntasson, az útra testőrök és szolgák kísérték a rablók és a tatárok miatt.”^{6 8}

Az Angelini által említett miszionárius Francesco Remzi volt, aki tíz év alatt többször elment Csöbörccsökre. Ahogy írta:

„Csak a legnagyobb életveszély mellett, azzal a kockázattal, hogy az ember rabszolga sorsra jut, lehet a helyet megközelíteni. Rajtam kívül egyetlen páter sem akart oda menni, s nem is tudott volna eljutni, mert nincs meg hozzá a kellő felkészültségük.”^{6 9}

1693. december 10-én Giovanni Battista Volponi ferences miszionárius Jászvásárról ezt jelentette a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárnak

„Csöbörccsök és a környező helységek katolikusai többször megkerestek Jászvásáron és kértek, hogy a hívők lelkiüdvé kedvéért küldjek hozzájuk papot. Végül úgy határoztam, magam megyek. Elindultam a hozzám jött ottani lakosok kíséretében, de amikor Budzsák és Moldva határához értünk, a rablók úgy megrémítettek bennünket, hogy kénytelenek voltunk visszafordulni. Kegyelmeségednek tudnia kell, hogy ezek a katolikusok négy napi járásra laknak a Budzsákban, a tatárok birodalmában, és kíséret meg pénz nélkül nem lehet oda menni. Világi papot, vagy szerzetest e hívek számára nem lehet találni, mert amikor meghallják, hogy a tatárok közé kell menniök, elrettennek mindnyájan. De mivel Kegyelmességetek szolgálatában nem akarom nézni sem a veszélyeket, sem a hatalmas költségeket, melyeket vállalni kell a katonák fogadásával és fizetésével, személyesen akarok odamenni. Sylvestri atyát szeretném magammal vinni, mint a legalkalmasabb, legkörülményesebb személyt, aki ismeri az ország szokásait. Kérem azonban Kegyelmességeteket, küldjenek valami támogatást ezeknek a

^{6 7}Dátum nélkül, valószínűleg 1678 végéről: APF SC Moldavia Vol. 2, Fol. 41–46. Nyomtatásban megjelent román fordítása: Revista Catolica [Bukarest] 1912. 3. sz. (Nem volt módom megnézni.) Innen magyar fordítását kiadta *Boros Fortunát*: Erdélyi Irodalmi Szemle IV. 1927. 64–65. A fordítás – az olasz eredetihez viszonyítva – elég pontatlan. Boros magyarnak nézi „Berkus Jánost.”

^{6 8}1682. június 12, Jászvásár: APF SC Moldavia Vol. 2, Fol. 110–115.

^{6 9}1692. október 23. Jászvásár: uo. Fol. 345–346. Renzi egy másik jelentését 1691. február 19-éről kiadta *Pall* i. m. (ld. 15. jegyz.) 293. Eszerint Csöbörccsökön 80 katolikus család él.

misszionáriusoknak, hogy nagyobb lelkesedéssel műveljék e szőlőt. Annyi nyomorúságot szenvednek a szegény atyák, sokszor kénytelenek kölcsönöket fölvenni, amikor a hívők lelki üdvéért egészen félreeső falvakba kénytelenek utazni.”⁷⁰

Ugyancsak Jászvásárról írta Giuseppe Poeti misszionárius 1694-ben, aki készülve a csöböröcsöki útra, szinte végrendelkezik:

„Hívtak, menjek el Tatárországba, a Bucsákba, hogy vigaszára legyek azoknak a katolikusoknak, akik Huszon, Balaton és Cicuruz-on élnek, mivel százával vannak ott lelkek megkereszetlenül, jóllehet mindhárom említett város ehhez a misszióhoz tartozik. Elhatároztam hogy elmegyek, vállalva minden kockázatot; jövő csütörtökön akarok útrakelni, minden bizalmamat Istenbe helyezve, és kérve, hogy segítsen és szabadítson meg minden veszelemtől.”⁷¹

Poeti útját nem ismerjük, de hogy aggodalma nem volt ok nélküli, bizonyítja az 1698-ban Csöböröcsökön járt Antonio Zavoli ferences beszámolója:

„A tatár kántól előzetesen útlevelet szereztem, az úton mégis kétszer megtámadtak a rablók és teljesen kifosztottak. A kocsim elől kifogták a lovakat, alig tudtam egyet visszaszerezni, de más holmimat nem sikerült visszaváltanom. Még jó, hogy misefelszerelésemet meghagyták.”⁷²

Végezetül hadd szólaltassam meg a már korábban említett Francesco Antonio Ceccangelit, aki hónapokat költött Csöböröcsökön. Harmadik útja előtt, Brassóból, így búcsúzott provinciálisától:

„Csöböröcsökből eljöttem, mert magammal vitt minden tartalékomat feléltem, a templomban nem volt felszerelés, nem volt mit ennem, és segítséget sehonnan nem kaptam. Erdélybe jöttem, Rómába akartam menni. Itt azonban egy Mikes nevű nemes úr úgyszólván fogságra vetett, mondván: forduljak vissza, tudja, milyen nagy szükség van azon a vidéken rám. Ahogy mondotta: személyesen ugyan nem ismer, de mindent tud rólam, és azt akarja, hogy segítsek az ottani rabszolgák kiváltásában. Némi alamizsnát is ad nekem, hogy megélhessek ottan. [. .] Ha lehet, szeretnék pünkösdre odaérni arra a vidékre. Kétszer tettem már meg ezt az utat, mindig más-más útvonalon, szinte az egészet éjjel, mert nappal nem lehetett menni. Most a Dunán [és a tengeren] próbálkozom, úgy hogy hajnalban szálljak partra Alba Giulia [értsd: Neszterfejérvár] közelében. [. .] Miseruhám eladtam itt [Erdélyben] egy templomnak, hogy lovat vegyek magamnak. Csak ón kelyhem van, aranyozás és díszítés nélküli, kölcsönbe kaptam; Barlatból hoztam magammal a misszálét. [. .] Kijelenthetem nem [a nemes úrtól] való félelemből megyek, nem azért, mert valamilyen becsvágy fűt, csak az Isten ügyét akarom szolgálni.”⁷³

Végig a 17. századon Róma és „az Isten ügyét szolgáló” szerzetesek voltak a csöböröcsöki magyarok egyetlen istápolói. Az, hogy nem tűntek el a görögkeleti rom-

⁷⁰ 1693. december 10. Jászvásár: uo. Fol. 431–432. A levélben említett Bernardino Sylvestri misszionárius később, 1697-ben Rómában írásban számolt be csöböröcsöki útjáról: APF CP Vol. 31, Fol. 466–469.

⁷¹ 1694. október 9. Jászvásár: APF. SC Moldavia Vol. 2, Fol. 479–480.

⁷² 1699. július 20. Jászvásár: APF SC Moldavia Vol. 3, Fol. 115–116.

⁷³ 1696. április 26. Brassó: APF SC Moldavia Vol. 3, Fol 67–68.

nek és oroszok egyre növekvő tömegében, hogy a katolikus vallással nemzeti különállásukat is meg tudták őrizni, háborús pusztítások, létbizonytalanság és teljes elhagyatottság közepette, az egyedül és kizárólag a szinte kivétel nélkül olasz ferences szerzetesek áldozatkészségének köszönhető.

A nagy török háborút lezáró 1699. évi karlócai béke, majd az Európát újjárendező utrechti béke 1713-ban Moldva és még inkább Besszarábia sorsában is változást hozott. Róma érdeklődése, missziós tevékenysége egyre erőteljesebben az új világrészek felé fordult, s a Kárpátoktól keletre elterülő részeket átengedte a görögkeleti egyháznak. Többé nem esik szó a „szakadárok” megtérítéséről, sőt a római katolikus hívek lelki gondozása is mellékessé válik. Ehhez járult az egyházi joghatóság körüli állandó vita, a minden komoly munkát megbénító ellentétek az itteni ferencesek és jezsuiták, az áskálódásig fajuló féltékenység az olasz és magyar misszionáriusok közt. A papok, missziós szerzetesek száma a 17. századhoz képest megfogyatkozott, a plébániák nagyobb része évtizedeken át üresen állt. Csöbörccsökre állandó pap az 1710-es évektől kezdve nem jutott többé, misszionárius is csak nagy ritkán. Ez pedig az ottani magyarok számára azt jelentette, hogy az a vékony szál, mely a katolikus valláson keresztül Európához, a nyugati világhoz kötötte őket, egyre szakadozottabbá vált. Magukra maradtak, híreink is megritkulnak, bizonytalanná válnak. Ceccangeli után harminc évig nincs misszionáriusi beszámolónk Csöbörccsökről.

1732-ben a Hitterjesztés Szent Kongregációja jelentést kért a moldvai misszió főnökétől a besszarábiai helyzetről. Remualdo Cardi beszámolójából idézünk:

„Ami a két helységről, Nagy Srebercek-ről és Kis Srebercek-ről kívánt tájékoztatást illeti, Kegyelmességtelnek tudnia kell, hogy Moldva határától, vagyis a Prut folyótól két napi távolságra, Canscienotól pedig három órányira, Bucsák közelében van egy város, román [vláh] nyelven Cibersciré-nek nevezik; ezt a falut a Husz városában tartózkodó misszionárius atya látogatja, kétszer vagy háromszor évente, ha megfelelő alkalom nyílik rá, mert a tatár földön kell átmennie. Én mintegy négy éven át gondoztam innen ezeket a katolikusokat, akiknek a száma harminckét háznyit tesz ki; közöttük románok is vannak. Templomuk van, egy misszionárius atyát talán el tudnának tartani, de nehéz, sőt nagyon nehéz a dolog, ahogy a tapasztalat mutatja. Barkulli atya épített itt egy plébániaházat, ebben most a dascolo, vagy kántor lakik; Barkulli tizenegy hónapig volt köztük, akkor kénytelen volt elmenekülni. Lippay István atya hét vagy nyolc hónap [!?] után ugyancsak kénytelen volt Moldvába jönni, és hét évig vagy még tovább Huszon élt, itt is halt meg, míg Barkulli Galacban. A dascalo, aki ott van, igen tapasztalt ember, a népet oktatja szent katolikus hitünk bizonyosságaira, kijelöli az ünnepeket és a böjtöket; hogy szegény mennyit szenvedett, szinte elmondhatatlan; mindig szeretett volna onnan ide, erre a vidékre jönni, aztán végül is ott ragadt, és most már ott is marad. A tatárok közötti legutóbbi zavargások és belső harcok során vagy huszonnégy falut kifosztottak, elrabolták javaikat, tönkretették birtokaikat, most próbálják valahogyan újra rendezni magukat. Ami a nyelvet illeti, ezek a katolikusaink a gyermekeiknek főleg a nemzeti nyelvet, vagyis a magyart tanítják meg, másodsorban a román, harmadsorban a tatárt.”

A következőkben tatárországi híreket közöl, majd elmondja, hogy Manli atya megtanult magyarul, ezért kéri, visszakoztassák az őt Rómába rendelő parancsot. „Azt gondoltam hogy mivel valamelyest már tudja a magyar nyelvet, újra megkísérelném őt Csöbörccsökre küldeni, hátha meg tud ott maradni, bár nem hiszem.”⁷⁴

⁷⁴ 1732. május 20. Jászvásár: APF SOCG Vol. 675, Fol. 63–64.

Hogy Péter Manli eljutott-e Csöböröcsökre, nem tudjuk, ha igen, akkor ő lehetett az utolsó misszionárius Csöböröcsökön. Későbbi jelentést nem ismerünk, a ferences rend missziós tevékenysége lassan teljesen megszűnt Moldvában.

1725-ben Turkoly Sámuel, az egykori sárospataki diák, ekkor a cári hadsereg tisztje adott hírt levelében a budzsáki magyarokról.

„Most is Krímben, a tatár kán protekciója alatt hét magyar faluk vannak, amelyekben magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is.”⁷⁵

Mavrocordat Konstantin moldvai vajda hívására 1743-ban három erdélyi jezsuita, Péterffy Károly, Patai András és Szegedi Gergely ment Moldvába. A kihallgatáson a vajda „csudálá a többi közt, hogy Kínába hová [értsd: máshová] jár a szerzetünk az hit terjesztésére, s Moldvába illy csekélyképpen”. A három jezsuita bejárta egész Moldvát. 26 katolikus magyar falut vettek számba. Köztük az utolsó:

„Tsöböröcsök a bucsaki tatárság szélén magyar katolikus helység.”⁷⁶

Egy évvel később, 1744-ben a bákói püspök, a lengyel Jezierski jelentése szerint Moldvában 11 katolikus plébánia van (közülük 6-ban nincs pap) 5500 hívővel. Csöböröcsökön 200 katolikus él.⁷⁷

1747-ben Torkos József győri evangélikus lelkész adott közre egy hozzá írt levelet. Íróját nem nevezi meg, csak annyit mond: „minap küldték nekem Erdélynek Moldvával érintkező határáról.” A latin levél bennünket érdeklő részét Torkos fordításában közlöm.

„A Prut vizén túl pedig Besszarábia mellett és Besszarábiában is vagynak régi magyar faluk, de az ottlakos magyaroknak nyelvek összevelegyített tatár és oláh nyelvvel, úgyhogy a magyar beszédet nehezen érthetik [. . .] Hogy földbe beásott gunyhókban szintén a Borysthenes [Dnyeszter] vizéig szerteszéllyel lakjanak régi magyar megtatárosodott maradványok, bizonyos igazságul hirtelik az ottan járt-költ emberek, de ezek többnyire mind pogányok, alig is érthetnek némely magyar szokat, kivéve azokat, kik a kereszténységhez közelebb laknak és többnyire oláh vallásúak.”⁷⁸

⁷⁵ 1725. április 2. Asztrakán: *Molnár*: Magyar Könyv-Ház i. m. III. 284 s köv.: *Sándor István*: Sokféle. VII. darab, Győr, 1801. 150. – *Szinnyei József*, aki némi hibával újra leközli ezt az idézetet (Magyar írók élete és munkái. XIV. Bp. 194. 576–577. hasáb: Turkoly) hozzászeli: „Mindezen adatok azonban tévesek.”

⁷⁶ A Jezsuita Rend generálisának küldött 1643. évi jelentés általános részét közli *Nilles*, i. m. II. 1023–1029. A jelentés magyar fordítása: *Molnár*: Magyar Könyv-Ház, i. m. III. 73–78. – 1746. szeptember 16-i rendeletével Mavrocordat János vajda a jezsuitákat kitiltotta Moldvából (*Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Csíksomlyó, 1931. 47. 1.) – Mavrocordat Konstantin mondását – némileg módosítva – idézi: *Auner Károly*: A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár, 1908. 49.

⁷⁷ Idézi: *Auner*, i. m. 50.

⁷⁸ [*Torkos József*.] Schediasma geographico–historica Hungaros intra et imprimis extra Hungariam per universum . . . degentes. Jaurini 1747. 44.; Torkos közlését átvette *Pray György*: Dissertationes historico-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. 121.

Kerek húsz év múlva, 1767-ben járt Csöböröcsökön a már említett csikdelnei plébános, Zöld Péter. Zöld 1764-ben a madéfalvi vérengzés után Moldvába ment kibujdosó székely híveivel. Nem sokkal később visszatért ugyan, de elfogták és bebörtönözték. 13 havi raboskodás után sikerült megszöknie, újra Moldvába ment s öt évet töltött kint. Megfigyeléseit 1770 után írta le egy ferences barátja kérésére latinul.

„Az 1767. év húsvétja után – amelyet az ónaptár szerint számítok, mert a Gergely-naptár Moldvában nem használatos – egy öreg misszionáriussal, Péter Franciscus Carisivel Husz városának adminisztrátorával, Huszról Tatárországba mentem, s hatodnapra érkeztem Csöböröcsökre. A lakosok, akik 17 éve nem láttak katolikus papot, mint az égből szállott angyalokat, úgy fogadtak bennünket. Templomuk kőből van, Szűz Mária és a 12 apostol tiszteletére szentelve. Benne különböző színű miseruhák, melyek majdnem bokáig érnek, továbbá két ezüst kehely. A parókia, azaz a misszionárius lakása meglehetősen kényelmes, a templom melletti dombon épült a helység közepén. A szőlőskert, amely a szentmise és a pap céljait szolgálja, a szőlőhegynek szinte a közepén fekszik; ezt évenként megművelik, a bort beszállítják és tartják, míg csak meg nem romlik; ha megromlik, kiöntik, és a hordót musttal töltik meg, hogy ha katolikus pap találna odaérkezni, ne hiányozzék neki és a szentmisei áldozáshoz a bor.

A nép minden vasárnap és ünnepnapon összegyűl a templomban, ahol egy kézdíháromszéki öreg ember, aki az írás-olvasásban elég tanult, előimádkozik, néhány egyházi éneket elkezd, és a jelenlevőkkel naponkint két rózsafüzért Szűz Mária tiszteletére ajtatosan elimádkozik. Olvasójuk erős fonalból készült, rajta csomókkal. A házasságot a város bírja és esküdtjei előtt kötik, akik gondosan megvizsgálják a vérrokonságot, főként pedig a sógorság fokát. A pénteki és vasárnap esti, de főleg a húsvét előtti böjtöt kenyéren és vizen szigorúan megtartják, a húsételtől pedig szerdán is tartózkodnak, de ezen a napon a tejes étel szabad számukra. A bujálkodást és a káromkodást megvetik. A haldoklónál majdnem mind egybegyűlnek, őszinte bűnbánatra és bűnei megvallására intik, és éjjel-nappali imádkozással kérik az Istent, hogy oldozza fel. A halottaknak bőséges alamizsnával próbálnak segíteni, és megállás nélkül lelke üdvösségéért imádkoznak.

Földjük meglehetősen termékeny, főként búzát és kölest termelnek. Az elsőből nagyon jó kenyeret sütnek, a másodikból egy tatár italt készítenek, a neve braha, ezt naponta isszák. Ruházatok részben moldvai, részben tatár, fehéreneműjük – melyet asszonyaik kenderből és lenből szőnek – elég finom és időálló. Fejlett a szarvasmarha-, juh- és lótenyésztésük, utóbbiakat telente legfőjebb tízévenként egyszer takarmányozzák, mivel télen át is a szabadban legelnek. Évi adóba a tatár kánnak 200 török tallért adnak, s mivel a kán első, legelőkelőbb feleségének a birtokába tartoznak, így vallásukban sem meri őket senki háborgatni.

Amikor megérkezésünk másnapján imádságainkat bevégeztük, az egybegyűlt nagyszámú népek a hit dolgait tanítottam, több mint egy óra hosszat, magyarul. Utána mindketten az öregeket gyóntattuk 11 óráig. Ennek terhe főként rám maradt, mivel csak én beszéltem magyarul, csupán néhányan gyóntak románul Ferenc páternek. Aztán misét mondottunk, azokat, akik meggyóntak, a szent áldozással erősítettük, majd megebédeltünk. Délután kettőtől háromig a szentségekről beszéltem a mezővárosból [Csöböröcsöről] és a három faluból egyeseregletteknek, különösen a keresztségről. Ezután öt óráig kikérdeztem és elismételtem a tanulatokat és más felmerülő kérdésekben adtam választ. Ötől hatig az egybehívott bábaasszonyokat és a licenciátust vizsgáztattuk, főként a keresztség feladásának módjáról, mert azt tapasztaltuk, hogy a bábák sohasem végezték ezt jól és érvényesen. Ugyanis amikor a gyermeket a vízbe merítették, nem mondták hozzá az idetartozó szavakat, csak keresztvetéssel jelölték meg. Egyébként az öreg [az említett licenciátus] által végzett kereszteléseket is fölöttébb kétségesnek ítéltük. Ez ugyanis előbb elmondta a keresztelési szöveget, és csak amikor a Szentlélek nevéhez érkezett, akkor kezdte meg a vízzel való meghintést. Ezért kénytelenek voltunk elrendelni az apáknak és az anyáknak, hogy minden gyermeküket, akiket a 17 év alatt a bábák vagy az öreg licenciátus keresztelt meg, másnap délutánra hozzák el a templomba, de a keresztszülők is legyenek jelen. Ezután ismét gyóntattunk a késő esti órákig.

A második napon, elvégezve az istentiszteletet, a gyónásról és a bűnbánatról beszéltem nekik. Ezt elvégezve 11 óráig ismét gyóntattunk, és ahogy előző nap, most is kiosztottuk a szent vacsorát. Ebéd után a keresztségről beszéltem és a felnőttek ezzel kapcsolatos kötelességeiről. Ezt követően valamennyi bábaasszony és az öregek jelenlétében 7 óráig mintegy 60 gyermeket kereszteltünk meg.

Ez így ment hét napon át: délelőtt a felnőttek gyónását hallgattuk, délután pedig a fiatalabakat kereszteltük. Az első nap utáni hat nap alatt csak én 768 személyt kereszteltem újra, és mintegy 1400 személy többnyire életgyónását hallgattam meg. A harmadik naptól kezdve, rövid tanítás után, a délelőtti teljesen az öregek gyóntatására, a délutánt pedig a 10 évesnél idősebbeknek, közülük egyesek már házasok voltak, az újrakeresztelésére fordítottuk. Végül a tizenkettedik napon a mezőváros számára hat, a falvak számára kilenc bábát és az öreg licentiátust megtanítottuk a keresztelés módjára és mindenre, ami hozzátartozik.

A tizenkét nap alatt, amit köztük töltöttünk 7139 személyt gyóntattunk meg és 2512-t kereszteltünk újra. Ezenkívül három haldoklónak adtam fel az utolsó kenetet, közülük kettőt el is temettem, a harmadik még élt, amikor eljöttem.

A tizenharmadik nap, az istentisztelet után a hitben való állhatatosságra buzdítottam őket, majd elbúcsúztunk tőlük. Keserű könnyek és sóhajtasok közt 2000-nél többen, férfiak és asszonyok majd egy magyar mérföldnyire elkísértek bennünket, Jézus Krisztus kinszenvedésére kérve és megeskerve bennünket, hogy számukra szerezzünk papot a misszió előljáróságától. Lelkükből fakadt óhajukat és sürgős kérésüket Jászvásárra érkezésünkkor át is adtuk a prefektus atyának. Ő azonban azt felelte, hogy a misszionáriusok közül senki sem akar odamenni, s ő nem kényszerítheti őket, mivel mindnyájuk küldetése csak Moldvára szól.

Hogy azóta járt-e náluk katolikus pap, nem tudom.⁷⁹

Mi sem tudjuk, de az a valószínű, hogy nem; úgy tűnik, Zöld Péter volt az utolsó. Gegő Elek „Szent Ferenc szerzetesbéli hitszónok s a Magyar Tudós Társaság levelező tagja, „A moldvai magyar telepekről” szóló, Budán 1838-ban megjelent munkájában írja, hogy a csöböröcsöki katolikus magyarok, főleg az 1812. évi bukaresti béke óta, mely Besszarábiát Oroszországnak ítélte, nagyszámban költöztek vissza Moldvába, oda, ahonnan egykor kimentek, Huszra és környékére.⁸⁰ Majd ezt mondja:

„Vannak jelenleg is [1838] Besszarábiában magyarok, de a kik (kivált mióta a Pruth lett Moldvának keleti határa) uralkodójak alatt katolikus papra szert nem tehetvén, szapora léptekkel nemzetlenednek el; ez az oka, hogy közülük a nyelv és vallás Moldvának Husz nevű városában – mint említettem – sokat letelepített. A bentmaradtak többnyire a neszterfehérvári kerületben laknak, s ámbár eloláhosodtak is a kilii és ismaili oláhoktól (a magyar nyelv sajtóságát az oláhba átötvén) igen különböznek. Ezt P. Sándornak s több más moldvai magyar rokoninak, kik Besszarábiát beutazták, tapasztalásokból.”⁸¹

1844-ben Jerney János járt ezen a vidéken, a magyar őshazát kereső útján.

⁷⁹Német fordításban közreadta: Ungrisches Magazin, i. m. III. Pressburg, 1783. 105–110.; kivonatos magyar fordítása: *Molnár*: Magyar Könyv-Ház, i. m. III. 422–428.; innen átvette *Mikecs*, i. m. 204–205. Zöld Péternek Batthyány Ignác erdélyi püspökhöz írt jelentését latinul közli *Veszely–Imets–Kovács*, i. m. (51. jegyz.) 62. s köv. Ebben a csöböröcsöki templomról ezt olvassuk: „Templomuk a város közepén van kőből, fatoronnyal. Van kéz ezüst, jól megaranyozott helyhük, négy miseruhájuk, a többi öltözettel együtt különféle színben. Végre minden berendezés tisztességes, egy művészi kézzel emelt oltára van, azon a mennybe felvett boldogságos Szűz Mária képe van festve.” *Domokos Pál Péter* fordítása: A moldvai magyarság, i. m. 55. A fordításban egy szót felcseréltem.

⁸⁰Gegő i. m. (33. jegyz.) 45, 69., ld még *Lükő Gábor*, i. m. (54. jegyz.) 180.

⁸¹Gegő i. m. 88.

„A Dnyeszter folyónál van Csuburcsi falu. Itt megállván, a faluból jövő számos embereket oláhul jól legényem által megszólítottam és kérdezgettem az iránt, vajon minő népség laknék a faluba, kik egytől egyik moldován és orosz lakosokat mondának benne lenni. Magyarokról, vagy szerintük ungarok-vengerek ottlétéről pedig többszöri tudakozásomra semmit sem tudának.”⁸²

Egy 1929-es följegyzés szerint néhány magyar család mégis visszamaradt volna Csöbörcsök Dnyeszter-balparti részében. Római katolikus vallásukat, nyelvüket és magyar tudatukat azonban egy-két nemzedék alatt teljesen elvesztették, csak a családnevük maradt meg, többnyire torzult alakban.⁸³

Калман Бенда

ЧЕБЕРЧЕК.
ИСТОРИЯ ОДНОЙ ВЕНГЕРСКОЙ ДЕРЕВНИ В ТАТАРИИ

(Резюме)

Чеберчек (сегодня: Кубиерзи, Украинская СФСР) располагается в южной части Бессарабии, на правом берегу Днепра, южно от Аккермана. Начиная со второй половины 14-го века эта территория принадлежала молдавскому княжеству. В конце 15-го века она перешла в господство крымских татар, а в начале 16-го века османской империи. Название деревни болгарского происхождения, она была основана предположительно печенегами или половцами. Однако о деревне упоминается письменно первый раз только в документе 1624-го года. В это время её жителями являлись православные румыны и рымско-католические венгры. Позже поселились среди них русские.

В середине 15-го века венгерское королевство построило крепости на берегу Днепра и Чёрного моря против татар и турок (Килия, Аккерман), стража которых составила в частности из венгров. После падения Аккермана эта стража сейчас уже татарской пограничной крепости переселилась на Чеберчек. Это произошло в конце 15-го, в начале 16-го вв. В дальнейшем, особенно в начале 17-го века их число увеличивалось с теми венграми, которые переселились сюда из внутренней Молдавии, из территории между Серетом и Прутом, из-за высокого налогообложения. Первоначально они являлись гуситами, однако под влиянием работы миссий уже раньше отказались от этой веры. Первые венгерские жители Чеберчека с самого начала признавали себя рымско-католическими.

В донесениях миссий, которые хранятся в архиве рымского Saera Congregatio de Propaganda Fide упоминается о Чеберчеке начиная с 1620-ых гг. Число католиков в начале в этих донесениях оценивается в 25–30 домов (семей), т.е. в 100–150 лиц. В 1670-ом году они пишут уже о 300–350 католиках. Постоянного священника эти католики никогда не имели, кроме миссионеров в основном францисканского ордена, направленные сюда Рымом, которые по-венгерски не говорили, и поэтому могли общаться с венграми только посредственно, среди них крестили и хоронили грамотные дьяконы.

Донесения миссионеров, опубликованные в статье, дают подробную картину о положении католиков, об их религиозных обычаях, об отсталости всего края, о господствующей жизненной и имущественной опасности. Одновременно они подчёркивают, что католики со всеми силами настаивают на католической вере и венгерском языке, поскольку в положении меньшинства именно и эти дают им возможность для сохранения своих старых общественных обычаев.

⁸² *Jerney i. m.* (39. jegyz.) I. 53.

⁸³ *Szatmári Antal: Csöbörcsök. Egy régi magyar börtöndal.* Bp. 1963. Ld. még *Bitay Árpád: Zöld Péter a csöbörcsöki magyaroknál.* (Erdélyi Irodalmi Szemle 1924, 266.)

В конце 17-го века, в результате разных войн, Чеберчек тоже разрушился несколько раз. После корловицкого мира 1699-го года, в результате политического преобразования территории Рым обратил всё меньше внимания на этот край. Миссионеры попали сюда максимум раз в каждом 20-ом, 30-ом году. Последнее известное нам донесение написал о них трансильванский священник Петер Зёлд, кто побывал у них в 1761-ом году. Бухарестский мир 1812-го года присоединил Бессарабию к царской России. По некоторым записам католические венгры Чеберчека после этого переселились на молдавскую территорию, расположенную западно то Прута, где они пропадали из наших глаз. Янош Йернси, кто проехал этот край в 1844-ом году, не нашёл уже ни одного венгра на Чеберчеке.

Kálmán Benda:

CSÖBÖRCSÖK

Histoire d'un village hongrois en pays des Tatares
(Prononcez: Tcheubeurtcheuk)

(Résumé)

Csöböröcsök (aujourd'hui Koubierzi, R. S. S. d'Ukraine) est situé dans la partie sud de la Bessarabie, sur la rive droite du Dniestre, au sud d'Akkerman. A partir de la seconde moitié du 14e siècle ce territoire appartenait à la principauté de Moldavie. A la fin du 15e siècle il fut soumis aux Tatares de la Crimée et au début du 16e siècle à l'empire ottoman. Le nom du village est d'origine bulgare-turque, il fut probablement fondé par les Pêchenègues ou par les Comans. La première mention par écrit ne date que de 1624. A ce temps-là ses habitants sont des Roumains orthodoxes et des Hongrois catholiques-romains. Dans la suite des Russes s'y sont installés.

Au milieu des années 1400 le Royaume de Hongrie construisit des châteaux-forts (Kilia, Akkerman) le long du Dniestre et au bord de la Mer Noire, contre les Turcs et les Tatares. Leur garnison comprenait aussi des Hongrois. Après la prise d'Akkerman, au tournant des 15-16e siècles, la garnison hongroise de cette place forte, devenue déjà tatare, s'installa à Csöböröcsök. Plus tard, surtout au début du 17e siècle, leur nombre était augmenté par les Hongrois, à l'origine de confession hussite mais qui sous l'influence des missionnaires, avaient déjà abandonné l'hussitisme, et qui quittaient, à cause des impôts élevés, les territoires de la Moldavie intérieure, le territoire entre le Sereth et le Prout, pour s'installer ici. Dès le début les habitants de Csöböröcsök se déclaraient être de confession catholique romaine.

Les rapports des missions, conservés aux archives de la Sacra Congregatio de Propaganda Fide à Rome, mentionnent Csöböröcsök à partir des années 1620. Au début ils évaluent le nombre des catholiques à 25-30 foyers (familles) ce qui correspond à 100-150 âmes. Dans les années 1670 ils parlent déjà de 300-350 catholiques. Jamais ils n'avaient un prêtre fixe, seulement des missionnaires, surtout franciscains, envoyés par Rome (qui, ne sachant en général pas le hongrois ne pouvaient avoir avec eux que des contacts indirects). Les diacres ayant appris à lire et à écrire accomplissaient les baptêmes et les funérailles.

Les rapports des missionnaires, publiés dans la présente étude, tracent un tableau détaillé de la situation, des coutûmes religieuses des catholiques, de l'état arriéré de toute cette région, de la précarité de la vie et de la fortune. Il soulignent en même temps que les catholiques sont très attachés à leur confession, à leur langue hongroise, ces deux leur rendant possible de sauvegarder, dans le sort minoritaire, leurs anciennes traditions communautaires.

A la fin des années 1600, au cours des différentes guerres, Csöböröcsök fut, lui aussi, plusieurs fois détruit. Par suite du réarrangement politique suivant la paix de Karlovitz de 1699 Rome accordait de moins en moins d'attention à cette région, et un missionnaire n'y arrivait que tout au plus une fois par 20 à 30 ans. Le dernier compte-rendu connu est écrit par le prêtre transylvain Péter Zöld qui les visita en 1767. La paix de Bucarest de 1812 annexa la Bessarabie à la Russie tsariste. Selon certains écrits après cela les Hongrois catholiques de Csöböröcsök retournèrent aux territoires moldaviens à l'ouest du Prout où l'on ne retrouve plus leurs traces. János Jerney passant par là en 1844 n'a trouvé un seul Hongrois à Csöböröcsök.